

09. “Kanon” Dışı Bir “Öteki” Olarak Peyami Safa’nın Değerlerine ve Türkçeye Sahip Çıkışı

Özlem FEDAI*

APA: Fedai, Ö. (2023). “Kanon” Dışı Bir “Öteki” Olarak Peyami Safa’nın Değerlerine ve Türkçeye Sahip Çıkışı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö12), 98-113. DOI: 10.29000/rumelide.1330414.

Öz

“Belirli bir odağın beğenisine göre şekillenen kurallar bütünü” anlamındaki “kanon” düşüncesi, baskın sosyal grupların, eğitim kurumlarının, statükoyu temsil eden devletin belirlediği fikirlerden ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet’in ilanı ile “laik” düzenin kurulması ardından, ülkeyi çağdaş medeniyetler seviyesinin üzerine ulaştırma hedefi için yapılan devrimleri, yeni rejimin değerlerinin halka benimsetilmesi düşüncesiyle, eğitim sisteminde olduğu gibi sanat ve edebiyatta da devletin desteklediği, ilkelerini “Kemalizm” in belirlediği bir “kanon” oluşturulmuştur. Bu dönemin roman başta olmak üzere edebiyat eserlerinde de yeni bir toplum inşa edilmesi amacıyla çağdaş Batı medeniyetinin değerleri halka benimsetilmeye çalışılmıştır. Bu düşünceyle eserlerini veren Milli edebiyattan beri roman yazan yazarlar (Reşat Nuri, Halide Edip, Aka Gündüz, Yakup Kadri vb.) “kanon” un yazarları haline gelirken, eserleriyle yeni kültürün değerlerini benimsemeyi teşvik etmiş; eski kültürün değerlerinin terk edilmesinin gereğini telkin etmiştir. Bu süreçte romanları üzerinden verdiği mesajlarla “kanon” un benimsediği değerlerin dışında kalan ve geçmiş kültürün mirasına sahip çıkmaya çalıştığı için “öteki” durumuna düşen yazarlar Peyami Safa, Tarık Buğra gibi yazarlar da olmuştur. Onları “kanon dışı” yapan muhafaza etmeye çalıştıkları değerlerdir. Bu çalışmada Cumhuriyet devri Türk romanının usta yazarlarından Peyami Safa (Nisan 1899-Haziran 1961)’nın, Cumhuriyet devri roman “kanon” unun içinde değerlerine sahip çıkan bir “muhafazakâr” olarak farklı tutumu, düşünce eserlerinde yaşadığı değişimlere karşı romanlarında ısrarla savunduğu değerler, bu tutum paralelinde yazarın “Osmanlı Türkçesi” ve “Türkçe” konusunda sergilediği tavır ele alınmıştır. Doküman incelemesi yönteminin kullanıldığı çalışma sonunda yazarın kanon dışı bir “öteki” olarak geleneğin değerlerine sahip çıkma biçimi sanatçınının 10 romanı ve makale ve denemelerini içeren düzyazı eserlerinden örneklerle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kanon, roman, Peyami Safa, Türkçe, gelenek

Peyami Safa's Perspective on the Values of the "Canon" and Turkish as an "Other"

Abstract

The idea of “canon”, meaning “the set of rules shaped according to the taste of a particular focus”, emerged from the ideas determined by the dominant social groups, educational institutions, and the state representing the status quo. After the establishment of the “secular” order with the proclamation of the Republic, the revolutions made with the aim of bringing the country above the level of contemporary civilizations, a “canon” supported by the state in art and literature as well as in the education system, the principles of which were determined by “Kemalism”, with the idea of adopting

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Türkçe ve S. B. Eğitimi Bölümü (İstanbul, Türkiye), ozlem.fedai@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7726-4096 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 08.05.2023-kabul tarihi: 20.07.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1330414]

the values of the new regime to the people. was created. The values of the contemporary Western civilization were tried to be adopted by the public in order to build a new society in the literary works, especially the novels of this period. While the writers (Reşat Nuri, Halide Edip, Aka Gündüz, Yakup Kadri, etc.) who wrote novels since the National Literature, who gave their works with this thought, became the authors of the “canon”, they encouraged to adopt the values of the new culture with their works; He suggested the necessity of abandoning the values of the old culture. In this process, there have been writers such as Peyami Safa and Tarık Buğra who, with the messages they give through their novels, fall outside the values adopted by the "canon" and become the "other" because they try to protect the heritage of the past culture. What makes them "out of canon" is the values they try to preserve. In this study, Peyami Safa (April 1899-June 1961), one of the master writers of the Turkish novel of the Republic Era, has a different attitude as a "conservative" who takes care of his values in the "canon" of the novel of the Republic period, the values that he insistently defends in his novels against the changes he has experienced in his works of thought, In parallel with his attitude, the author's attitude towards "Ottoman Turkish" and "Turkish" is discussed. At the end of the study, in which the document analysis method was used, the author's way of protecting the values of the tradition as a non-canon "other" was revealed with examples from the artist's 10 novels, articles and essays.

Keywords: Canon, novel, Peyami Safa, Turkish, tradition.

1. Giriş

1. 1. “Kanon” ve “Öteki”nin Oluşumu

Çalışmamızda Cumhuriyet devri Türk romanının usta yazarı Peyami Safa’nın önce Cumhuriyet döneminde “Kanon”un ve “Öteki”nin oluşumuna, ardından Peyami Safa’nın düşünsel ve edebî serüveninde yaşadığı değişimlerle, romanlarında savunduğu değerlerle nasıl ortak “kanon”un dışında kalan bir “öteki” olduğuna odaklanacak ve son olarak “ulus devlet”in en kıymet verdiği değeri olarak “Türkçe”ye sahip çıkışı değerlendirecektir.

Başlangıçta “dinî kökenli bir kavram olarak doğan Kanon, “belirli bir odağın beğenisine göre şekillenen kurallar bütünü” (Tüzer ve Hüküm, 2017: 257) demek olan “kanon”, Jale Parla tarafından “herhangi bir otoritenin ya da otoritelerin kutsadığı iyi yazarlar listesi ve buna eklenecek isimlere verilen onay ya da izin” (Parla, 2004: 51-59) şeklinde tarif edilir.

“Kanon”u Harold Bloom’un *Batı Kanonu* adlı eseri üzerinden izah edecek olursak, “kanon”, “baskın sosyal grupların, eğitim kurumlarının, eleştiri geleneklerinin, ideolojik odakların, statükoyu temsil eden devletin ve hatta modern dönemde reklam ve propaganda çalışmalarının belirlediği fikirlerden ortaya çıkmıştır (Bloom, 2014: 23).

Bir edebiyat kanonunun oluşumunda rejim, devlet, eğitim kurumları, eleştiri gelenekleri, ideolojik ortamın etkisinden söz edilebilir. Edebi metinler de kimlik inşa sürecinin önemli birer parçası olarak “kanon” oluşumunda etki sahibidir. Bu etkileriyle devletin ya da rejimin eğilimlerini, kültürel kodlarının/ beklentilerinin aktarımında referans metinler olmuşlardır. Cumhuriyet’in 1920’li yıllardan itibaren uzun bir süre temelinde “Kemalizm”in olduğu bir “sol” kanon, kültür, sanat, eğitim ortamında egemen olmuştur. Cumhuriyet devri Türk romanı da, “ulusal kimlik tasarımı”nın bir parçası olarak

hudutlarını “Kemalizm”in belirlediği, “vatan ve devlet sevgisi”ni, “muasır”laşmayı ön planda tutan, eskiyi çağrıştıracak tüm değerlere eleştirel tutum sergileyen bu “kanon”un beğenisiyle şekillenmiştir.

Yeni Türkiye’de “ulus devlet” oluşturmak adına eğitim başta olmak üzere kurumlar yeniden inşa edilmiş, böylece yeni bir zihniyet yaratılmak istemiş, topluma “çağdaş, medenî bir toplum” olmak ideali aşılansın; edebiyat eserleri de bu idealin topluma aşılması için âdeta ortak bir söylemle kaleme alınmış; romanlar içinde yapılan modernleşme çabalarına göndermelerde bulunulmuş; toplum revize edilmiş; “kanon”un ortak bir söylemi oluşmuştur. Bu söylem biçiminde hep “ileri”ye bakmak mesajı verilmiş, “geçmiş”in değer ve zincirlerinden “kurtulmak” amaçlanmıştır. Dildeki değişiklikler de zihniyet değişikliğinin göstergeleri olmuştur.

Bu anlayışın dışında kalan yazar ve eserler, “kanon”un ortak söyleminin dışına çıkarak “geçmiş”in değerlerine bağlılığı içeren eserleriyle ya “muhafazakâr” ya da “öteki”ler olmuş, onlar da “kanon” yazarlarını “öteki” olarak görmüştür. Bu incelemede, doküman analizi yöntemiyle sanatçının ağırlıklı olarak 10 romanı ve düzyazı kitapları esas alınmıştır.

1. “Öteki”nin Oluşumu

Genel olarak “öteki” ve “ötekileştirme”, “ben ve biz” in dışındakilerin olumsuz algılanması, ve değersizleştirilmesi süreçlerini içerir. Dolayısıyla birey, sahip olduğu bireysel ve kolektif kimliğine olumlu atıflar yaparak, farklılıklara ve ötekilere ise olumsuz atıflar yaparak kendi kimliğini daha değerli kılar. Böylece kendi dışındakileri “ötekileştirir”. Ötekileştirme sadece hakim grup tarafından diğerlerine yapılmaz, aynı zamanda hakim olmayan gruplar tarafından da baskın gruba karşı da yapılabilir” (Özensel, 2020: 370)

İnsanlar, “ötekileri ‘kötüler’, ‘kötü kalpliler’, ya da ‘barbarlar’ olarak görüp kendilerine de ‘insanlar’ ya da ‘iyiler’, ‘mükemmeller’ olarak tanımlarlar. Bu tutum, her birimizde yeniden belirme eğilimi taşıdığına göre aslında, sağlam psikolojik temellere dayanmaktadır. Ne var ki, eğer onu benimseyip çeşitli kültürler üstünde yargıya varırsak, tam da mahkûm ettiklerimiz gibi davranmış oluruz” (Schnapper, 2005, s. 178).

Osmanlı toplumunda, Tanzimat devrinden itibaren Batı’ya olan bakışın değişimiyle topluma o güne kadar yabancı olan bir dünyanın kapıları daha çok açılmıştır. 19. yy sonunda açılan özellikle Galatasaray Sultanisi, Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Mülkiye, Darülmüallimat, Mekteb-i Harbiye gibi modern eğitim kurumlarında verilen eğitim nedeniyle topluma Pozitivizm ve Materyalizm gibi anlayışlar, dinin büyük ölçüde belirleyici olduğu bir toplumda bu değerlerle çatışarak “öteki” hâline gelmiştir. Kısa sürede geleneğin “bütün değerler sistemiyle çatışan yeni bir aydın tipi oluşmuştur (Bkz. Moran, 1990: 9-21). Böylece Pozitivizm, Materyalizm gibi anlayışlar birer “öteki” olarak ön plana çıkmış; din, dil başta olmak üzere toplumu bir arada tutan eski değerler, gelenekle şekillenmiş bir edebiyat anlayışı “muhafazakârlık” olarak nitelendirilerek geri plana itilmiştir. İslamcılık artık Yeni Osmanlıların, Jön Türkler’in hatta İttihat ve Terakki’nin ideolojisinde de imparatorluğu kurtarma önerilerinde eski önemini kaybeder. “Yeni”nin getirdiği ve savunduğu değerler, “muhafazakâr eski”ye göre doğal olarak “öteki” olmuştur.

Cumhuriyet’in ilanı, "laik" düzenin kurulması, ülkeyi çağdaş medeniyetler seviyesine bir an evvel ulaştırabilmek adına hızlıca yapılan devrimler, devletin yeni ve Batılı değerlerinin halka -süratle-benimsetmesi düşüncesini taşır. Böylece eski yaşayış ve kültüre ait değerler hızlıca terkedilip yeni devlet ve toplum düzenine halkın alıştırılması amaçlanmıştır. Böylece “din”in eskiden olduğu gibi birleştiricilik

rolünü kaybetmesi, medreselerin, tekke ve zaviyelerin kapatılması, “dindar/muhafazakâr” insan tipinin bir kenara itilerek “öteki”leştirilmesi gerçeğini beraberinde getirmiştir. Böylece geçmişin değerlerini gündeme getiren “muhafazakâr edebiyat” anlayışına Cumhuriyet kanonunun “ilerici” yazar ve eleştirmenlerince hoş bakılmamıştır.

Cumhuriyet döneminde yeni rejimin değerlerini, modernleşme projelerini ve vatandaştan beklediklerini eserleriyle topluma yerleştirmeye çalışan Yakup Kadri, Halide Edip, Reşat Nuri, Aka Gündüz vb. yazarlar başta olmak üzere “aydınlanmacı” bir kanon, “ulus- devlet”in karakterini belirleyen ortak söylemleriyle ortaya çıkmış, bunun karşısında geçmişin değerlerine sahip çıkan yazarlar “öteki”leşmiştir. Elbette yüzyıllar boyu esaslarını İslâm’ın ve Şark medeniyetinin belirlediği bir yaşam biçiminden uzaklaşmaya direnen “yeni ve modern” değerleri kucaklamak konusunda temkinli olan sanatçılar da olmuş; toplumda kaybedilen değerlerin yerine yenilerini koyamamaktan doğan bir “değerler bunalımı” da yaşanmıştır.

Çalışmamızın öznesi olan Peyami Safa da bu sanatçılardan biri olmuş; geçmişin değerlerini muhafaza etmeye çalışırken Cumhuriyetin değerleri karşısında “öteki” olmuştur.

Ahmet Oktay’ın haklı tespitleriyle ifade ettiği gibi, “savaştan yeni çıkmış olan toplumda kültürün yeniden inşası için birbiriyle yarışan aydınlar, köycülüğü ve halkçılığı ön planda tutan rejimle dost ve sosyalist eğilimli bir tavır sergilemişlerdir” Oktay, 2008: 291-299).

Onur Hasdedeoğlu’nun *Halide Edib ve Yakup Kadri’nin Romanları Ekseninde Türk Edebiyatının Ulus-Devlet Oluşumuna Etkisi* adlı kitabında değindiği gibi, Halide Edib ve Yakup Kadri, Türk toplumunun ulus-devlet ilkelerine uygun biçimde şekillendirilmesi sürecinde eserleriyle aktif rol oynamışlar; romanları ile Türk ulus devletinin oluşumu arasında eğitim, kadın, kimlik, toplumsal ve kültürel çatışmalar, iktisat gibi başlıklarda ele alınabilecek pek çok bağlantı vardır. (Hasdedeoğlu, 2019: 280 ve Parın, 2020: 319-321)

Peyami Safa da Cumhuriyet döneminde zaman zaman bu “kanon”un fikirlerine yaklaşıp da çoğunlukla “öteki” olmayı tercih eden, Osmanlı-Selçuklu kültürel mirasına, geçmişin dil dahil tüm kültürel değerlerine sahip çıkarak “kanon dışı” bir yazar olmuştur. Aşağıda yazarın eserlerindeki “öteki”ler üzerinde durulacaktır.

2. Bulgular

“Kanon” dışı bir “Öteki” Olarak Safa’nın “Ötekileşmesi”, “Öteki”leri ve “Türkçesi”

2.1. “Öteki”leşmesi

Osmanlı’nın sarsıntılarla dolu son dönemlerinde hastalıklarla ve yoksullukla mücadele içinde bir çocukluk ve gençlik geçiren Peyami Safa (Nisan 1899-Haziran 1961), küçük yaşta geçirdiği kemik veremi sebebiyle kolunu kaybetme tehlikesi yaşamış; ömrünün kalanını bu hastalığın bıraktığı tahribatla geçirmiştir. (Bkz. Ayvazoğlu, 1999: 8)

Bireysel ve toplumsal anlamda kendi kendini yetiştiren Peyami Safa, Uzun süre derdine çare aramak için hastane koridorlarını aşındırmış, okuduklarıyla erken yaşta bir doktor kadar tıp bilgisine sahip olsa da, yaşıtı olan çocukların nazarında sakatlığından ötürü çoktan “öteki” olmuştur.

Düşünsel serüveninde Cumhuriyet yıllarında devinimler, yalpalanmalar da yaşayan Peyami Safa, bu değişimleri fikir eserlerinde ortaya koymuştur. O, inandığı değerlere kimi zaman radikal şekilde sahip çıkan ve onları koruyan bir "muhafazakâr" tavrı sergilerken, "muhafazakâr" kelimesinin "saklayan, koruyan" (concerivative) anlamıyla hareket eder. Bu sebeple farklı yıllarda "koruyup, gözettileri, hakkını savundukları" farklılaşabilmiştir. Cumhuriyet döneminde inandığı değerleri koruyan ve savunan muhafazakâr yazarları arasında Peyami Safa, Cumhuriyet modernleşmesini ve toplumsal değişimleri de yakından takip eden bu değişim sancılarının odak isimlerinden biri hâline gelmiştir. Hilmi Ziya Ülken, Peyami Safa'nın muhafazakârlığını iki açıdan ele alır. Bunlardan ilki, Türk devrimlerinin Peyami Safa'ya göre bir kopuş hareketi olması, diğeri Peyami Safa'nın mistik yönünün varlığı (Ülken, 2005: 449) şeklinde izah edilebilir.

1930'larda Cumhuriyetçi, Atatürkçü bir nazarla yazdığı *Türk İnkılâbına Bakışlar* (1938) adlı fikrî eserinde, "İslam-Türk ve Batı düşüncelerinin kaynaklarının ortak olduğunu belirterek "Doğu, ilim, ahlâk vb. istiyorsa ancak Batı'yı taklit etmelidir, İslam ve Türk kültürü Eski Yunan'ın ve Aristo'nun etkisindedir" (Safa, 1988: 78-90) diyen Peyami Safa, bu görüşleriyle Cumhuriyet kanonunun yazarları gibi düşünerek, yönünü "Batı"ya çevirmiştir. Böylece Safa, Cumhuriyet'in erken dönemlerinde yazdığı *Türk İnkılâbına Bakışlar* adlı eserinde tıpkı kanon yazarları gibi ulus-devletin modernleşebilmesinin, yönünü Batı'ya çevirmesiyle mümkün olabileceğini savunarak "kanon"un Batıcı değerlerine sahip çıkmış olur.

Peyami Safa'nın "muhafazakâr"lığı, milliyetçiliği ile paralel ilerlemiştir. 1930'lu yılların sonuna doğru somut hale gelen muhafazakârlık düşüncesinin Türkiye'de başında gelen isimlerdendir. Yazarın 1971 tarihli *Din, İnkılâp, İrtica* adlı eserinde: "Ayasofya'nın cami olmasını istediği dikkat çeker. Hatta Yahya Kemal'in: "Türk Fatih'e Rum garson lazımdır"... latifesini çok görmemek lazımdır" (Safa, 1971: 236) sözlerini sarf ettiği de görülür. Böylece "öteki" dediği "Batı" ve "Hristiyanlık" karşısındaki tavrını daha radikal biçimde, milliyet ve din üzerinden sergilediği gözlenir.

20. *Asır, Avrupa ve Biz* (1976) kitabında yine Hristiyanlık ve İslâmiyet'in uzlaşmazlığını dile getiren hatta "ırkçı"lığa daha çok yaklaştığını da söyleyebileceğimiz Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar* (1938)'de savunduğunun tam tersine Cumhuriyet "kanon"u yazarlarının tersine bu yıllarda "Batı"ya karşı bir "öteki" tavrı sergilemiştir.

Safa, bu eserinde "Kur'an-ı Kerim'imizin gayrimüslimler, kâfirler ve müşrikleri, dünya heva ve heveslerine fazla düşkünlükle suçlayan ayetlerine karşı hayranlığımı belirtmek istiyorum" (Safa, 1978: 42) diyerek İslâm'ın değerlerine sahip çıkarken romanlarında da göreceğimiz gibi, "Hristiyanlık" başta olmak üzere diğer dinlere mensup insanların hayatlarındaki yozlaşmalara bakış şeklini de ortaya sergilemiş; daha aşırı biçimde Hristiyan Avrupa'yı "öteki" olarak değerlendirmiş "kanon" yazarlarının görüşlerine de muhalefet etmiştir.

Herkül Millas da *Türk ve Yunan Romanlarında Öteki ve Kimlik* adlı eserinde, Safa'nın romanlarından ve düzyazılarından hareketle 1930'ların başında sosyalizmin peşinden koştuğunu, 1938'den hemen önce Atatürkçü olduğunu, II. Dünya Savaşı yıllarında ırkçı bir tutum sergilediğini, 1946'dan sonra da İslamcı görüşler ileriye sürdüğünü ifade eder. (Bkz. Millas, 2005: 97-98).

2. 2. Peyami Safa’nın Romanlarında “Öteki”ler...

Yazarın romanlarında tutarlı bir muhafazakâr duruş sergilediği, “değer” olarak kabul ettiklerinden ödün vermediği, “öteki” olarak yaklaştıklarına da aynı mesafeden baktığı dikkat çeker. Peyami Safa’nın 1920’lerden 1950’lere kadar yazdığı bütün romanlar, İslâmî değerlerin terkedilip yerine onun boşluğunu doldurabilecek sağlam değerler koyamamış yeni Türkiye’nin insanların düştükleri bunalımı anlatır. Ayrıca modernleşmenin muhafazakâr dünyayı “öte”lediğine hatta değersizleştirdiğine inanan yazar, Tanzimat sonrasında hızla ivme kazanan Batılılaşmayla, kendi toplumunun gerçeklerine duyarsız hale gelen insanlardaki işgal yıllarında da mevcut olan çürümeye işaret ederek, bu tablonun Cumhuriyet yıllarındaki görünümüne de ayna tutar. Berna Moran, bu durumu;

“Peyami Safa, ilk romanlarını kaleme aldığı yıllarda İstanbul’daki çevresinde, bir yanda, köklerinden kopmuş, ahlâkça çürümüş, para ve zevk için yaşayan bir zümre; bir yanda da İslâmî geleneklerle yetişmiş, millî ve manevî değerlere bağlı, yurtsever, dürüst bir zümrenin var olduğunu görüyor ve bunların karşılığını Batı- Doğu çatışması çerçevesinde ele alıyordu” (Moran, 1991: 167-179) cümleleriyle anlatır.

Safa, din başta olmak üzere milletin kendine has değerlerine sahip çıkan tavrını sadece romanlarıyla sürdürmez *Kültür Haftası* dergisini çıkarıp yöneterek de sürdürür. Toplumcu gerçekçi sanatçıların (Yakup Kadri, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör vb.) çıkardığı ve Marksizm propagandası yapan (Bkz. Oktay, 1993: 300) *Kadro* dergisine karşılık, Hilmi Ziya Ülken, Mustafa Şekip Tunç, Peyami Safa gibi muhafazakâr duruşlu insanların 1932’de çıkardığı *Kültür Haftası* dergisi, 1943’te ardından gelen Necip Fâzıl’ın uzun soluklu dergisi *Büyük Doğu* ile Cumhuriyetin hâkim ideolojisine ve yazarlarına karşı bir “öteki”lik sergilemiştir. 1940’lı yıllarda Safa, Cumhuriyetin Batıcı yazarlarına göre, “geleneksel değerlere sahip çıkma”sı yüzünden İslâmî bir “öteki” kabul edilmiştir. Sonraki yıllarda da gittikçe artan oranda “Batılı ve maddî bir hayatı benimsemenin çürümünün ta kendisi olduğuna, maneviyatın önemine işaret eden, mistisizmi öne çıkaran romanları, yazıları ve polemikleriyle bu tavrını sürdürmüştür.

Safa, Pozitivizme, Materyalizme tamamen karşı çıktığı son döneminde, mistisizmi ve dinî temayülü, yaşamının ve romanlarının temel ögesi yapar. Moran’a göre, “1960’lardan sonra Türkiye’deki resmî ideolojiyi daha da sağa çekerek, dinci, gelenekçi ve mukaddesatçı doğrultuda değiştirmek isteyen çevrelerin gözde yazarı olur”. (Moran, 167-179).

Düşünce dünyasında değişimler yaşayan Safa’nın, tutarlı bir muhafazakâr tavır sergilediğini belirttiğimiz romanlarında “öteki” ve ötekileştirme, iki şekilde karşımıza çıkar: İlki, İstiklâl Savaşı yıllarında toplumuna, Anadolu’da verilen mücadeleye karşı son derece duyarsız, yasadışı işlerle uğraşp halkın sırtından zengin olmuş, kendi menfaati için Batılılarla rahatça işbirliği yaparak vatanına ihanet eden Müslüman-Türk “öteki”lerdir. İkincisi, Ermeni, Yahudi ya da Hristiyan kökenli olup Osmanlı topraklarında Müslüman-Türklerle yüzyıllarca dinî ve ırkî kimliklerini koruyarak huzur içinde yaşamış ancak I. Dünya ve Kurtuluş Savaşı yıllarında işgalci Batılılarla yaptıkları iş birliğiyle asıl yüzlerini gösteren “gayrimüslim “öteki”lerdir. Müslüman-Türk ötekiler, Peyami Safa’nın romanlarında sıkça görülüp yozlaşmalarıyla âdeta yazarlarını çileden çıkardıkları gibi Kemal Tahir’in *Esir Şehrin İnsanları*, *Esir Şehrin Mahpusu* gibi romanlarında da aynı şekilde karşımıza çıkan “öteki”lerdir.

Peyami Safa’nın 1920’lerin başından 1930’ların sonuna kadar yazdığı romanlarda, tezli bir tutum sergilediği, Doğu-Batı mukayesesi yaptığı, Pozitivizm, Materyalizm gibi fikirlerle Doğu’nun manevî değerlerini karşılaştırdığı görülür. Genelde bir kadın kahramanı seçip ona Doğu ve Batı arasında seçim şansı sunan yazar, bir “arkadaş” kimliğiyle bu kadınlara destek olmak üzere romana bizzat “anlatıcı veya

merkez yansıtıcı olarak dahil olur ve muhafazakâr Doğu'yu yani ideal olanı seçmesi hususunda romandaki kadını yönlendirir.

Safa'nın 1922 tarihli ilk romanı *Sözde Kızlar*'dan itibaren yazdığı tüm romanlarda, Şark kültür mirasını ve yaşam değerlerini Batı değerlerinden üstün tuttuğu Batılı yaşam tarzını tercih eden sosyete de "gayrimüslim"leri de "öteki" olarak gördüğü dikkat çeker. Yazar, *Mahşer* (1925), *Canan* (1925), *Bir Akşamı* (1928), *Şimşek* (1928) romanlarından başlayarak işgal yıllarında Batılı yozlaşmış bir hayatı yaşayan zihinleri Batılılaşmış, kendi toplumlarına yabancılaşmış sosyete takımını, Osmanlı topraklarındaki "Batılı" gayrimüslimleri "öteki"leştirdiği göze çarpar. Bu insanların karşısına Şark'ın değerlerine sadık, onları korumaya çabalayan "yerli" "Müslüman" "öteki"ler çıkararak fikirlerini savunan "merkez yansıtıcılar" yapmıştır. Bu tavrıyla Peyami Safa'nın kendisi de Yakup Kadri, Halide Edip, Reşat Nuri gibi önde gelen dönemin "kanon" yazarlarına göre bir "öteki" tavrı sergilemiştir.

Safa, romanlarında Doğu-Batı çatışmasını sergilerken, bu iki zümreden işaret ettiği ideal olanı, Şarklı, Müslüman, geleneksel değerlere bağlı olan tiplerle, yozlaşmayı ise Batılı gibi yaşayan zengin, dejenere tiplerle gösterir. Son derece hırslı, bencil, çıkarıcı ve sahtekâr olan bu zengin "Türk öteki", Safa'nın pek çok romanında, gerçek muhafazakâr Doğulu tipin karşısına çıkarılan "seçici kadın"ın tercih durumunda olduğu ikinci seçenektir. *Şimşek* romanındaki Sâcid, *Sözde Kızlar*'daki Behiç, *Mahşer*'deki dolandırıcı milletvekili Alaaddin Bey, *Fatih-Harbiye*'de, evlenmek için seçim yapacak kadın olan Neriman'ın kapıldığı Macit, *Biz İnsanlar*'da Vedia'nın sadece dış görünüşüne kapıldığı Rüşti, hatta otobiyografik olan *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*'nda seçici kadın Nüzhet'in alafranga rahat bir yaşamı vadetmesi sebebiyle evlendiği Dr. Ragıp, Batılı yaşam tarzları, fikirleri, geleneksel Türk İslam değerlerinden uzak oluşlarıyla Müslüman-Türk öteki'yi temsil ederler.

Safa, Halide Edip'in romanlarında kurmaya çalıştığı Doğu-Batı sentezi fikrini, maneviyatçı Doğu'nun, maddiyatçı Batı'dan üstünlüğü fikrini savunarak alt üst eder. Cumhuriyet yıllarında Batılı değerleri benimsemeye çalışan, tam da Batılılaşamayan toplumun Batı ve Doğu değerleri arasında sıkışmasının yarattığı tahribatı yansıtır.

Sözde Kızlar (1924) romanında, İslamî değerlerden kopuşun toplum yaşamında getirdiği çöküntü ele alınır. Romandaki Mecbûre, Doğu'yu temsil eden Fahri ile Batıyı temsil eden Behiç arasında git-geller yaşarken, Doğu'nun maneviyatının "ideal" olduğunu gösteren yazarın fikirlerinin temsilcisi Nadir, Mebrûre'nin doğru tercih yapmasını, (Batılı) öteki'yi değil, Müslüman biz'i, yani ahlâksız değil ahlâklılı'yı seçmesini sağlamıştır.

Bu romanda da Beyoğlu ve Şişli gibi Batılılaşmış "öteki"nin yaşadığı mekânlar bir yanda, Anadolu'daki Millî mücadelenin acılarını hisseden, dürüst, temiz ahlâklı, imamı kuvvetli insanların yaşadıkları Şehzadebaşı, Cerrahpaşa gibi semtler diğer yandadır. Şişli'de balolar düzenleyen Nazmiye Hanım'ın evindeki "Hristiyan hizmetçi" Evdoksiya, Beyoğlu'nda genelev işleten Madam Panayota ve terzi kalfası Lefter, yazar tarafından âdeta aşağılanan gayrimüslim "öteki"lerdendir.

Romanın olumsuz Müslüman-Türk "öteki"leri Behiç ve annesi Nazmiye Hanım, etraflarındaki diğer alafrangalarla manevî değerlerini yitirmiş, çöküntü içinde olan kişilerdir. Onların bu hâli, romanda Müslüman-Şark'ın "ruh"unu yansıtan Fahri'nin ağzından şöyle anlatılır:

"(...) Siz benden değilsiniz, Türk ve Müslüman cemiyetinden değilsiniz, bu memlekete izini belli etmeyen kör yılanlar gibi sokulmuşsunuz, siz bizden değilsiniz, Türk ve Müslüman cemiyetinden

değilsiniz, siz hiçbir milletten değilsiniz şu içinizdeki masum kıızı, Güzide'yi siz bitirdiniz, Belma'yı siz öldürdünüz. Salih'i siz çıldırttınız." (Safa, 1990: 205.

Peyami Safa'yı İslamcı yazarlar kategorisine sokup gayrimüslimleri sürekli aşağıladığını belirten Herkül Millas'ın rağmen, yazarın Müslüman Doğu'nun sembolü olarak gösterdiği kahramanlarının yozlaşmış hayatları karşısında kahramanına söylediği bu sözlere dikkat etmemesi ilginçtir.

Şimşek (1923) romanındaki Ali üzerinden yazarın ve geleneksel İslamî değerlerin temsilcisi durumunda olduğunu görürüz. Cumhuriyetin Batılı ideolojisi ile yazdığı bu romanda yazar, Ali'ye "kâmil insan, Batı'ya ait değerlerle Doğuya ait değerlerin sentezini yapabilen insandır". "Bu dünyada mutlaka bir kâmil insan enmuzecine ihtiyaç varsa, bence bu ihtirasa feragatin en son derecelerini taşıyan bir "Şarklı-Garpli ruhu" olabilir" dedirterek Doğu-Batı sentezini savunur (Safa, 1972: 176).

Bir Akşamdı (1924), romanın kahramanları Kâmil ile Meliha adlı iki gençtir. Taşrada yaşayan, içinde bulunduğu şartlardan kurtulmak uzak akrabası olan Kâmil ile evinden kaçıp İstanbul'a gelen Meliha'nın, burada başına gelenleri, yaşadığı ahlâkî çöküntüyü konu alan romanda, "Beyoğlu" yine yozlaşmış Batılı hayatı yaşayan Türk-Müslüman sosyete "öteki"nin nuhitidir.

Yazar, *Bir Akşamdı*'da, mürateke İstanbul'undaki sosyete "öteki"nin çürümüşlüğünü, Beyoğlu'nda çok olan, Müslüman-Türk kadınların metresliklerinden, Meliha'nın Kâmil'den intikam almak için girdiği gayrimeşrû ilişkilerden, Muhlis Paşa'nın evindeki nargile odalarında çekilen afyonlardan (s. 202) bahsederek Türk olan "öteki"yi yerden yere vurur.

1930'da yayınladığı, hasta psikolojisini ve hastane atmosferini başarıyla anlattığı *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu* romanıyla, roman serüvenimizde bir farklılık yaratan yazar, bu yıllarda köy ve şehir hayatını "halkçılık" ve "gerçekçilik" anlayışlarıyla yansıtan "kanon"un "tek tip" yazarlarından farklı roman anlayışıyla "öteki" olmuştur. Öyle ki, "Bizde gerçek romanın bireye yönelmekle yazılabileceğini savunan Tanpınar, (1992: 45-48 ve 49-52), Cumhuriyet'in ilk 20 yılındaki "tek tip" yazarların "gerçekçilik" yarışıyla alay ederken¹ insan ruhuna verdiği önem sebebiyle *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*'ndan ötürü ideolojik olarak "karşı cephe"de bir "öteki" olsa da Peyami Safa'yı alkışlamıştır.

1949 tarihli *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* eserinde yine Batı'nın materyalist, nihilist, hedonist, septik dünya görüşüyle, Doğu'nun mistik ve spirütüalist düşüncesini "öteki"ler olarak karşı karşıya getirdiğini görürüz. Özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında (spirütüalist) felsefeden etkilenen yazarın, bu romanda yoğun olarak mistisizm üzerinde durması, bunu da Müslüman olan bir Rum kadınının vasıtasıyla yapması dikkat çekicidir. Pozitivist, Materyalist ve Determinist bilim anlayışına karşı çıktığı bu romanda, Batı'nın bu bilim anlayışıyla, "ben"i kamçılayan bireyci felsefesiyle insanlığı felakete sürüklediğini de göstermeye çalıştığı gözden kaçmaz. Özellikle *Yalnızız* ve *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* romanlarında Doğu'nun terk edilen değerlerinin yerine Batı'dan kendine uygun sağlam değerler koyamamış Şarklı insanların bunalım ve çalkantılarını da başarılı psikolojik çözümlerle anlatmıştır.

¹ Tanpınar, dönem romancılarını şöyle alaya alır: "(...) Eserlerini baştanbaşa memleket tasvirleri, muharebe tabloları, kağıt gıcırılarıyla doldurdular. On senedir hikâye kahramanlarımız Haydarpaşa Garı seyr-i sefaın acentalarına taşımır dururlar. (...) Fakat hepsi boş yere bir zahmet oldu. (...) Nasılsa toprağa ve hâdisata gözünü açmasını öğrenen muharrirlerimiz, insan denen mahlûka gâfilidiler." (Bkz. Tanpınar, 1992: 362.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda maneviyatın, metafizik hakikatin peşinde olan yazar, mistisizme yönelir ve insanın amacının -tıpkı Noraliya'da olduğu gibi- "ben"ini aşarak Tanrı'da kaybolmak olması gerektiğini savunur.

Romanda "Batılı" materyalist, pozitivist, hedonist, septik fikirlere sahip Ferit'in, ateist oluşuna karşılık, babaannesinin kendisine verdiği dinî eğitim ile sonradan Müslüman olan ve annesinin yoğun baskısına rağmen bu dinden vazgeçmeyerek adının Nuriye olarak çağırılmasını isteyen, sürekli Kur'an'ın hikmetlerini etrafındakilere anlatan Noraliya adlı Rum kadınının samimî Müslümanlığı karşılaştırılmıştır. Hem tıp hem de felsefe okuyan Ferit'in hayata maddeci nazarla bakarak mutlu olamamasına karşılık, Noraliya'nın Büyükkada'da Kur'an'ın gücüyle iyi ettiği hastalar, gösterdiği mucizeler dikkat çekicidir. Yazarın amacı, bu iki "öteki"yi karşı karşıya getirip metapsişik ve parapsikolojik birtakım olayların var olduğunu, bunların ancak ruhun maddeye doğrudan doğruya etkide bulunmasıyla açıklanabileceğini, içgüdüye, sezgiye sırt çevirdiği için akla dayanan bilimin asıl gerçekliğin sınırlarını çözemeyeceğini göstermektir.

Ferit'in romanda söylediği: "Eğer bana "Bu budur'dan başka bir şey söylemeyen müsbet felsefeyi aşamazsam, aklın tamamıyla lüzumsuzluğuna inanacağım. (...) Eğer insanın aradığı, mana ve kendi icadı değilse, bu Allah'ın hikmetinden başka nedir?" (Safa, 1991: 134-135) sözleri bilimin ve felsefenin çözemeyeceği, ruhun, inancın çözebileceği gerçeklere, "ben"in Tanrı'da kalbolması meselesine işaret eder.

Yazarın romanlarındaki diğer "ötekiler" ise dinî ve ırkî olarak ayrılan Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Fransızlar vb.'dir. Bu ötekiler, yazar tarafından bilinçli olarak çoğunlukla aşağılanır. Zengin evlerdeki "Gayrimüslim hizmetçiler" olarak karşımıza çıkarılır. Safa'nın "gayrimüslim öteki"leri çoğunlukla hizmetçi olarak yansıtmaları da Müslüman-Türk bir yazar olarak üstünlük psikolojisinin yansımasıdır. Nitekim *Din, İnkılâp, İrtica*'da: "Yahya Kemal'in: "Türk Fatih'e Rum garson lazımdır"... latifelerini çok görmemek lazımdır" (Safa, 1971: 236) diyerek aynı tavrı sürdürmüştür.

Sadece *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda (1949) sonradan Müslüman olup adını "Nuriye" olarak değiştiren, hem geleneksel İslam kültürü hem de Batı kültürü öğretilen, olumlu Rum kadın tipiyle karşılaşırız. Bu romanda, yazarın diğer romanlarında gördüğümüz "öteki" ve "biz" yer değiştirmiş, tıbbiye ve felsefe tahsilleri almış, materyalist ve ataist olan Ferit, Batı'ya ait düşünce sistemleri içinde inançlarını kaybetmiş ve "ötekileşmiş"tir. Onun karşısına çıkarılan Noraliya (Nuriye) ise, Müslüman Şarklı bir hayat sürerek "biz"den biri olmuştur. Noraliya'nın evlenmek üzere olduğu Yorgo da İslamiyeti Noraliya'dan öğrenip Müslüman olarak adını da Ferruh olarak değiştirmiş ve bir "olumlu öteki" olmuştur.

Yazarın daha evvel bazı romanlarında hizmetçi, genelev çalışanı olarak gösterdiği Rumlar'a karşın Ermeniler, *Bir Akşamdı*'da Beyoğlu'nda lüks apartmanlara sahip insanlar olarak karşımıza çıkarlar. Hatta yerli "öteki"ler olan Meliha ve Kâmil, İstanbul Bomonti'de diğer "öteki"lere (Ermenilere) ait Şekerciyan Apartmanında oturur ve sağlam dostluklar kurarlar. (Safa, 1997: 253)

Eserde Ermeniler, olumlu² olarak yansıtılırken, Anadolu'da süren Millî Mücadele sebebiyle yazar, romandaki Rum/Yunan unsurunu. Yani, Kosti, Niko, Mihâl gibi "barbar" olarak yansıtır. Rumlar, "kötü

² Peyami Safa'nın romanlarında Rumları, Ermenileri aşağıladığını söyleyerek Yunan asıllı olması sebebiyle ona kızan Herkül Millas, *Bir Akşamdı*'da, zengin olarak gösterilen Ermenilerden -nedense- söz açmamıştır.

öteki"ler olarak anlatılır. Örneğin, Yani, "kaç adam öldürdüğünü bilememekten muzdarip bir Yunan eri"dir (s. 278)

Bir Tereddütün Romanı (1933), kuruluşu ve anlatım tekniği itibarıyla Safa'nın ilginç romanlarından. Romanda anlatıcı-yazar ile onun yazdığı eserin kahraman(ları) yüzyüze gelir. Hem bu romanda, hem de anlatıcının eserde yazdığı romanın içinde iki Rum hizmetçi vardır. Romandaki Vildan, Matmazel Anjel adını alır. *Bir Tereddütün Romanı*'nda yazar, savunduğu muhafazakâr bakış açısından kapalı İslâmî aile yapısının özelliklerini Türk-İslam kadın modelini şöyle anlatır:

"Eski ailelerin büyük bir kusurları vardı: Kapalı olmak; eski ailelerin büyük bir meziyetleri vardı: Gene kapalı olmak. Bu kapalılık onların zihinlerini kapamak suretiyle bir kusur, fakat seciyelerini muhafaza ettirmek suretiyle bir meziyet oluyordu. Yeni ailelerin de büyük bir meziyetleri var: Açık olmak; büyük bir kusurları da var: Gene açık olmak. Bu açıklık onların zihinlerini açmak suretiyle birer meziyet, fakat seciyelerini bozmak suretiyle birer kusur oluyor. O halde bugün için mükemmel bir zevcenin vasıflarını tayin etmek kolaylaşıyor. Eski ailelerin kapalı ahlâki terbiyesiyle yeni ailelerin açık fikrî terbiyelerini haiz bir genç kız." (Safa, 1998: 243)

Romandaki Rum "öteki"lerden birkaçının oldukça kötü olduğu dikkat çeker. "Katil Todori" olarak adlandırılan Rum'un, İtilaf devletlerinin polisinden güç alıp, Müslüman-Türk gençlerini geceleri sokak ortasında rahatça öldürüp sonra da serbest kaldığını belirtir. (s. 245)

Peyami Safa'nın 1939'a kadar yazdığı romanlarda, gayrimüslimlerin Beyoğlu, Galata, Şişli gibi semtlerde, özellikle alafrağa Türklerle iç içe yaşadıklarını, onlarla alışveriş yaptıklarını görürüz. Rum hizmetçiler, bazen hanımlarının suç ortaklığını yaparlar (örneğin *Cânân* romanında). Avrupalılardan öğrendikleri alafrağa yaşam yüzünden yitirdikleri ahlâklarına suç ortaklığını yaparlar. İstanbul'da zenginleşen Yahudi mücevherciler (*Cânân*'da Boboyan adlı Yahudi mücevherci), borsaya hâkim olan ve artık vergiye tâbi olan Yahudiler (*Cânân*, 69) ile gayrimüslimler hayatımızın önemli bir parçası olarak yansıtılır.

Safa, Ermenilerin Türklere daha yakın ve dost olduklarına da dikkat çeker *Cânân* romanında ud dersi veren Arşak adlı Ermeni, *Biz İnsanlar*'da sürekli para isteyen ve demiryollarını ellerinde bulduran İngilizleri "soygunculuk"la suçlayan, hatta bir Türk'e bastonuyla vuran İngiliz'e sinirlenen Ermeniler, yazara göre "ötekiler" değil âdetâ "biz"den (Türklerdem) olmuşlardır.

Romanda, Rumlar, "olumlu öteki"ler olarak karşımıza çıkar. Onlar artık Türkleşmiş, Türk ve Müslüman adları almışlardır. Ayrıca Türklerle evlenen, iyi ahlâklı olarak anlatılan Fotika da dikkat çeker. Fotika, Adalar'da Ferit'e evini kiralar.

Romanda Rum asıllı olup Müslüman olan Noraliya (Nuriye), on sekiz yaşından sonra annesinin yanına gittiğinde annesi ona bir papazla zorla Latince, İtalyanca ve Hristiyanlığı öğretmeye kalkar. Yazar, Fotika'nın ağzından Noraliya'nın yaşamındaki dönüşümü şöyle anlatır:

"Babaannesinin evinde, duvarda Mekke'nin resimleri, ipekli seccadeler, tesbihler, Kur'an yazıları, hep müslümanca şeyler; annesinin evinde haçlar, Meryemana tasvirleri, Hristos'un heykelleri on beş yaşına kadar camiye giden Nuriye nerede, haftada bir kiliseye götürülen ve zorla dua ettirilen Noraliya nerede... (...) Fakat bütün o papaz, hocalar, kiliseler, zorla okutturulan dualar. Noraliya kızın göğsüne asılan haçlar onu dininden döndürememiş. Aksine sevgisi arttıkça artmış Müslümanlığa. Yalnız her zaman rahmetli derdi ki "bizim dinimizde her din taçandır. Dinlerin hepsi iyiliğe, doğruluğa çıkar. Allah'a çıkar. Yalnız Müslümanlık en kısa yoldur" (Safa, 1991: 229-230).

Noraliya'nın, Müslümanlığın tüm dinlerin en sonuncusu ve Allah'a çıkan en kısa yol olduğuna dair sözleri, bu yıllarda muhafazakâr bir duruş sergileyen Peyami Safa'nın düşüncelerini de sergiler.

Romanda Katina, Rum doktor ve oğlu Yorgo da dikkat çeken "öteki"lerdir. Yorgo, Noraliya'nın anlattıklarından etkilenerek Müslüman olup Ferruh adını alır ve Nuriye ile evlenmek ister. Ancak bu iki gencin evlenmelerini istemeyen anne ve babaları, Noraliya'nın zehir içip öldüğü haberini ulaştırdıkları Ferruh'un intiharına sebep olmuştur.

Kısacası bu romanda ilk kez bir Rum erkeği Yorgo (Ferruh), aşkı için Müslüman olan ve sevdiğine kavuşmak için her şeyi göze alan, sonunda da intihar eden olumlu bir "öteki" olarak karşımıza çıkar. Oysa Safa'nın romanlarındaki Rum erkekler, genelde barbar, haydut, katil, yankesici "öteki"ler olarak karşımıza çıkar. (*Biz İnsanlar'da* Todori), palikarya (*Bir Akşam'da* Niko), *Mahşer*, *Şimşek*, *Bir Tereddüdün Romanı*'ndaki erkek Rumlar, genelde sömürücü ve hayduttur. Rum kadınlar, hizmetçi, ev sahibi olarak anlatılan daha olumlu figürlerdir. Özellikle Noraliya gibi din değiştirenler, bütün dinlerin İslâmiyet'te birleştiğini, Allah'a giden en kestirme yolun bu din olduğunu yazarın kanon'un benimsediği ve yansıttığı görüşlerin aksine "muhafazakâr/öteki" bilincinden yansıtırlar.

2.3. Peyami Safa'nın Türkçeye Sahip Çıkışı

Yazdığı romanlarla Türk toplumunda Batılı değerlere inanan alafranga züppelerin yaşadıkları çürümeyi yansıtırken, Doğu'nun değerlerini yücelten Peyami Safa, "ilk romanlarını kaleme aldığı yıllarda İstanbul'daki çevresinde, bir yanda, köklerinden kopmuş, ahlâkça çürümüş, para ve zevk için yaşayan bir zümre; bir yanda da İslâmî geleneklerle yetişmiş, millî ve manevî değerlere bağlı, yurtsever, dürüst bir zümrenin var olduğunu gör (müş) ve bunların karşıtlığını Batı Doğu çatışması çerçevesinde" ele almıştır. (Bkz. Moran, 1990: 167-179).

Safa, edebî kurguya kıyma pahasına sunduğu tezlerle romanlarında millî bir hassasiyet sergilemiştir. Dil konusunda da aynı hassasiyeti sergileyen Safa, yazılarında Türkçenin yazı ve konuşma dili olarak kullanımı, öğretimi, yapılan hatalar konusunda da yazılar yazmıştır. Safa'nın *Objektif-I* (1976) adlı eserinde söz konusu yazıları görmek mümkündür.

"Yunus Emre'nin dilini anlamayan Türk münevverlerinin kafasında Voltaire'in Fransızcası hâlâ saltanat sürüyor" diyen Safa, Türk insanının yabancı dillere ve kültürlere aşırı hayranlık gösterirken, kendi diline sahip çıkmak konusundaki duyarsızlığına hayıflanır:

"Memleketimizde bulunan ecneblerle Fransızca konuşmak modası hâlâ yaşıyor. Bunu bir meziyet telakki eden züppenin mantığı nedir? Bir ecnebi dili bilmekle öğrenmek. Vakıa bu iftihar edilmeyecek şey değildir; fakat bu züppelerin çoğu yalnız ecnebi dili bilmekle değil, Türkçe'yi fakir görüp fakir görmekle de övünürler. İçlerinde münevverlerimiz de vardır." (Safa, 1976: 10-12)

Harf Devrimi konusunda yapılan çalışmalara bizzat destek veren Atatürk'ün yeni harflerle ilgili 1928 tarihli bir konuşmasındaki aşağıdaki sözlerinde, milletin cehaletinin sebeplerinden biri olarak "kendi diline uymayan Arap harflerini kullanıyor olması gösterilmiş ve Latin alfabesinin kullanımıyla bu cehaletin son bulacağına değinilmiştir:

"1. Milleti cehaletten kurtarmak için kendi diline uymayan Arap harflerini terk edip Latin esastan Türk harflerini kabul etmekten başka çare yoktur. 2. Komisyonun teklif ettiği alfabe, hakikaten Türk alfabesidir, kâfidir. Türk milletin bütün ihtiyaçlarını temin etmeye kâfidir" (Borak, 1997: 387)

Cumhuriyet "kanon"unun şekillenmesinde ve dil devriminde oldukça etki sahibi isimlerden olan M. Fuat Köprülü de Harf İnkılabı'nın kabulünün 10. Yılında, bu İnkılabın önemiyle ilgili yazdığı bir yazıda, bir milletin eski alfabesini bırakıp yeni bir alfabe kabul etmesini eski bir kültür dairesinden çıkıp yeni bir kültür çevresi içerisinde girmek biçiminde yorumlamış; Arap alfabesini bırakmakla, Arap kültürünün etkisinden çıkarak Batı'nın kültür dairesine girme iradesini gösterdiğimizi; geçen on yıl

içerisinde harf inkılabının kültür hayatımızda olumlu neticeler verdiğini (Köprülüzâde, 1992: 96-98) belirtirken, yine kanon yazarları olan (Halide Edip, Reşat Nuri, Yakup Kadri vb.) Köprülü ile aynı görüşteyken; Peyami Safa bir “kanon dışı öteki” olarak Harf İnkılabı ve Türkçenin geçmişiyle olan bağları konusunda onlardan farklı düşünür.

Peyami Safa, Harf İnkılabının Türkçenin geçmişi, kültürü ve tarihiyle bağlarını kopardığına, tamiri mümkün olmayan yaralar açtığına inanır:

“Yeryüzünde bir tek memleket gösterilemez ki, orada gençler kazara milli kütüphanelerine girerlerse, bir tek eser okuyamadan çıkıp gitsinler. Böyle bir katliam hiçbir memlekette ve hiçbir memleketin tarihinde yoktur” (Peyami Safa’dan akt. Ayvazoğlu, 1999: 106)

Harf İnkılabı sonrası İstanbul’a gelen Jacques Derrida da yıllarca Arap Harfleri kullanmaya alışmış toplumun aniden yaşadığı bu değişimi, bir mektubunda “Türkiye’de bir harf katliamı olduğunu” ifade ederek anlatmıştır. (akt. Ertürk, 2018: 121) Derrida’nın bu nitelmesi Peyami Safa’nın düşünceleriyle benzerlikler taşır. Peyami Safa da Cumhuriyet yıllarında Türkçenin, dünyanın başka hiçbir memleketinde görülmeyecek şekilde “sadeleştirme” adına bir kısırlaştırmaya maruz kaldığını dile getirmiştir.

Attila İlhan’ın “Dili Bir Çıkmaza Saplamışızdır” adlı yazısında da değindiği gibi Cumhuriyet devrinin sanat ve edebiyat “kanon”u, Batı’yı ölçüt olarak alarak bir modernleşme hareketine giriştiği için Arapça ve Farsça kelimelerin dilden atılması adına aşırı ve ölçüsüz bir tasfiye hareketi başlatmıştır. Arapça ve Farsçanın Türkçeye olan etkisini azaltmak isterken “Yunanca ve Latinceye geçmeliyiz” gibi aşırı Batıcı ve radikal görüşleri savunanlar da olmuştur. Attila İlhan söz konusu yazısında bu algı ve eğilimi değerlendirirken, Fransa’da tanıştığı Türkolog Prof. Carlier’in dildeki geçmiş dönemlerin kültürünün izlerini silme eğiliminin “kimliği” ve “kişilik”i silmek anlamına geldiği konusundaki düşüncelerinden istifade ederek anlatır.

“Dönem, Cumhurbaşkanlığı sanat danışmanı Nurullah (Ataç) Bey’in ‘alenen ve resmen’ ‘Yunanca ve Latinceye geçmeliyiz, onlar gibi olmalıyız, onlara benzemeliyiz!’ dediği dönem; bunu söylediğim zaman, Prof. Carlier’den aldığım cevabı tahmin edebilirsiniz: (...) Biz bunu sömürgelerde uyguladık: Kimliklerini, kişiliklerini yitirdiler!” (İlhan, *Cumhuriyet*, 04. 05. 2005)

Cumhuriyetin ilk on -on beş yılında, ümmet toplumundan millet toplumuna geçen, ulus devletin kültürel kimliğini yeniden inşa etmek isteyen devlet, bir taraftan hızlı bir modernleşme faaliyeti sergilerken diğer taraftan, tıpkı yeni eğitim anlayışında olduğu gibi, sanat ve edebiyat kanonuyla, devletin beklentilerini, sanat, ulus, millet, devlet, dil, kültür ve edebiyat konularındaki değerlerini de topluma benimsetmeye çalışmıştır. Kanon yazarlarının “ortak” söylemiyle, zaman zaman sığ bir taklitçiliğe kaçan Batılılaşma eğilimi, dilde de aşırı şekilde kendini göstermiş böylece kendi kendini köksüzleştirmeye doğru giden bir anlayış belirlemiştir. Durumu fark eden Atatürk’ün haklı kararıyla bu aşırı Batıcılığa kayan, geçmiş kültürle olan bağları dilde de tamamen koparma eğilimine giren bu “tasfiyecilik” kararından vazgeçilmiştir. Attila İlhan’ın da, yazısında dile getirdiği bu aşırıya kaçan tasfiye hareketi, Atatürk’ün haklı kararıyla sona erdirilmiş, Atatürk bu meseleyi bizzat ele almıştır. Kanon yazarlarından Falih Rıfkı Atay, bu durumu *Çankaya* adlı eserinde şöyle anlatır:

“(…) Bir akşam Atatürk, sofraya bittikten sonra benim yanı başındaki iskemleye oturmamı emretti: ‘... Dili bir çıkmaza saplamışızdır.’ dedi; sonra, ‘... Bırakırlar mı dili bu çıkmazda? Hayır! Ama ben de bu işi başkalarına bırakmam. Çıkmazdan biz kurtaracağız...’ dedi...” (Atay, 1958: 452)

Attila İlhan'ın yazısında da yer alan Fransız Türkolog Prof. Dr. Carlier'le Paris'te yaptığı bir konuşma, dil devrimine yine bir Batılının gözünden yapılan çarpıcı bir eleştiriyi içerir. İlhan, Peyami Safa'nın görüşleriyle benzerlikler taşıyan Prof. Dr. Carlier'in sözlerini şöyle aktarır:

“Ümmet toplumlarında dil -dolayısıyla kültür- dine göre değişir (...) böyle büyük üç adet ümmet toplumu ve sentezi var: Birisi, Batı/ Hristiyan toplumu, ikincisi Doğu/ Müslüman toplumu; üçüncüsü, daha doğudaki, semavi olmayan dinler topluluğu! Ümmet toplumunda, başat dil, dinin kendini ifade ettiği dil: Batı'da bu, Yunanca/ Latince olarak görünüyor; Osmanlı'da Arapça/ Farsça olması, son derece normal; zira Müslümanlığın ümmet dili, bu iki dil. (...) Batı ülkeleri, Fransa, İtalya ve İspanya nasıl millet diline geçerken Yunanca/ Latince kökenli birçok kelime hatta kuralı aldılar kullandırlarsa; Türkler de, Selçuklu/ Osmanlı ümmet sentezinden, millet sentezine geçerken dillerinde elbette Farsça/ Arapça kelimeler bulunacaktır ve bunda yadırganacak şey yok ya da asıl yadırganması gereken, özleştirme adı altında dilin budanıp kuşa çevrilmesi. Zira böyle yetiştirilen genç kuşakların, ecdadın dilini anlaması imkânsızdır; bu da kendi kurdukları (Selçuklu/ Osmanlı) medeniyet sentezinden kopmalarına, boşlukta kalmalarına yol açar!..” (İlhan, 2005)

Peyami Safa da her dilde, başka dillerden kelimelerin bulunmasının doğal olduğuna bunun da kelime alışverişinin de doğal olduğuna inanır. Bu kelimelerin artık o dile mâl olduğunu savunur. Türkçeye mâl olmuş yabancı kökenli kelimelerin dilimizden atılmasına da karşıdır. Zira Türkçeleşmiş kelimeler artık yabancı olmaktan çıkmıştır.

“Dünyanın bütün milletleri, birbirlerinden kelime almaya devam ediyorlar. Fakat karşılığı bulunabilecek bir yabancı kelimeyi Türk Lügatine sokmak Türkçenin kendi kaynaklarıyla zenginleşmesi ve tekâmül etmesi kabiliyetini bıçaklamaktır. Tek bir yavaş kelimeye karşı bile Türkçenin bütün hayranları “cinayet” diyerek ayaklanırlarsa haklıdırlar. Çünkü bir kelimeye karşı onun yalnız Türkçesini değil, bütün bir lisan, hatta bütün bir millî istiklal davasını müdafaa etmiş olurlar.” (Safa, 2018: 34)

Cumhuriyet kanonunun Türkçe konusundaki yaygın eğilimlerinin aksine Peyami Safa, Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının “Yeni Lisan Hareketi”ne ve onun topluma benimsettiği “Sade Türkçe” anlayışına karşı olmuştur. Her fırsatta bu konudaki fikirlerini dile getiren Peyami Safa, Genç Kalemler'in konuşma dilini yazı diline yaklaştırma gayesini eleştirir. Safa'ya göre yazı dilinin her şubesi bir uzmanlığın ifadesidir. Bu anlamda ihtisas derinleştikçe konuşma diliyle yazı dili arasındaki farklılık da artmaktadır. Ona göre, konuşma dili yazı dilinden ayrılmalıdır, konuşurken mimik ve jest yardımlarının birçok kelimeyi tasarruf ettirmesinden hareketle izah eder. Fakat yazı dilinde böyle bir kolaylık yoktur. Bu bakımdan Safa'ya göre Genç Kalemler'in böylesine bir gaye edinmeleri anlamsızdır.” (Akçay: 2)

Oysa “Kanon” yazarlarından Yakup Kadri, Halide Edip gibi isimler “Yeni Lisan” Hareketini destekler. Yakup Kadri için bir eserin millî olup olmadığını belirleyen temel husus millî bir duyuya sahip olması; dilinin de millî olması yani, Arapça, Farsçadan arındırılmasıdır. Karaosmanoğlu, 1921'den başlayarak dilde sadeleşme anlayışına inanmış, Türkçeden Arapça ve Farsça kelimelerin atılarak “millî bir dil”e ulaşılması gerektiğini savunmuştur.

Karaosmanoğlu'nun 1921'de *İkdam* gazetesine yazdığı bir yazıdaki şu cümleleri Türkçenin sadeleşmesine inanması açısından dikkat çekicidir. “Türk için sadeliğe doğru gitmenin mânası aslına doğru gitmektir. Çünkü Orta ve Küçük Asya'nın en sade milleti Türklerdir. Sadelik onların ırkî ve timsali seciyelerinden biridir” (akt. Akı, 2001: 184). Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1925 yılında *Türk Yurdu*'nda yayımlanan “Türk Halk Edebiyatı” başlıklı bir yazısında ise Türkçedeki yabancı kelime ve kaideleri atmamız gerektiğini anlatır. Ona göre Arap ve Fars etkisinin dışında kalabilen ve yazarın kendi ifadesiyle “içli, özlü tecelliyâta âmil olmuş bir nevi zevk ve ihtisas tarzı” (Karaosmanoğlu, 1992: 118) vücuda getirmek gerekir.

Peyami Safa ise Karaosmanoğlu gibi düşünmez. Yüzyıllar boyunca verilen eserlerden hareketle Arapça ve Farsça’nın, Türkçe’nin bir kültür dili olmasına katkı sağladıklarını savunmuş; dilimizde ve eserlerimizde yeri olan Arapça ve Farsça kelimeleri bir fazlalık olarak görmemiştir. Aksine Türkçedeki eş anlamlılarıyla birlikte bu kelimelerin dile ifade zenginliği kattıklarını savunmuştur.

“1- Türk lûgatı fakir değildir. Şimdi yaptığımız gibi buna kullanmadığımız Öztürk sözlerini de ilave ettikçe zenginleşecektir. Arap ve Acem kelimelerine gelince, hangi dilde yabancı söz yoktur?”

2- Türk dili dünyanın en mazbut dilidir, grameri de en mükemmel gramerdir.

3- Türk nahvi aslından çok sadedir, fakat bu mürekkep fikirlerin edasını kolaylaştırıcı, ince ve zeki bir sadeliktir.” (Safa, 1976: 11-12)

“Genç nesillerin Arap harflerini, Arapça ve Farsça kelime yapılarını ve telaffuzlarını bilmemelerinden doğan çeşitli yanlışları önlemek için de onlara liselerde Arap harflerini ve Arapça, Farsça, Grekçe ve Latincenin başlıca kaidelerini öğretmek şarttır.” (Safa, 1976: 163)

Peyami Safa yazılarında, ihtiyaç olmadığı halde sırf havalı görünmek için Batı dillerinden kelime kullanılmasını sıkça eleştirir. “Aşırı yabancı kelime düşmanlığı nasıl bir dil taassubu ise, Türkçe karşılığı bulunan veya bulunabilecek olan yabancı kelime hayranlığı da züppeliktir. Zaten bu memleket ne çekmiş ve çekiyorsa softa ve züppe kafası yüzünden çekmiyor mu?” (Safa, 2018: 220) diyerek bir kutsal değer olarak gördüğü Türkçeye sahip çıkmıştır.

Safa, Türkçede terim meselesindeki karışıklığın ortadan kaldırılması için şunları teklif eder: “Çare: Sistem. Ve bunu kuracak, yetkili, mütehasıs, devamlı her mektebin, her maarif müessesinin murahaslarından mürekkep, vekilin kaprislerinden ve politika tesirlerinden azade, seçim yoluyla iş başına gelmiş, devresi bitmedikçe azlolunmayan adamları yan yana getirmiş, büyük bir maarif meclisi. Greko-Latin kültür çevresine dahil milletler arasında müşterek ıstılah sistemini almak.” (Safa, 2018: 46)

Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç olarak düşünce dünyasında, fikir eserlerinde dönüşümler yaşayan Peyami Safa, Cumhuriyetin ilk yıllarında Kemalist bir yazar olarak Batı’ya ve Batılılaşmaya olan bakışında pozitif bir tavır takınmış; belirirken (*Türk İnkılâbına Bakışlar*), zaman içinde bu anlayışın Müslüman-Şark dünyasına olumlu etkiler yapmadığını fark edip Batı’yı “öteki”leştirmiştir (20. Asır, Avrupa ve Biz). Yazar, sonraki yıllarda Müslümanca yaşayışın Türk milletinin maneviyatının sağlamaştırılması için kaçınılmaz olduğunu savunmuştur (*Din, İnkılâp, İrtica*). Düşünce dünyasındaki değişmelere karşın, romanlarında tutarlı biçimde muhafazakâr Doğu’yu işaret etmiş; kahramanlarının inançla yaşayıp sağlam aileler kurmalarını isteyen bir tavır sergilemiştir. Batı ile Doğu’nun sürekli çatıştığı modernleşmeyle hayatımızdan uzaklaştırılan manevî değerlerin yarattığı boşlukları anlattığı romanlarında, Batılı materyalist hayatın yozlaşmışlığını, Müslüman Doğu’nun manevî dünyasının getirdiği huzurla karşılaştırır. Cumhuriyet ideolojisinin aksine kahramanlarını, Doğu’nun muhafazakâr dünyasını yaşamaya sevk eden, merkez yansıtıcılara fikirlerini söyleten Safa, sözde Türk ve Müslüman olan, toplumlarına bigâne, aşırı Batılılaşmış hayatlarıyla yozlaşmış İstanbul sosyetesini de tıpkı İstanbul’daki gayrimüslimler gibi “öteki”leştirmiştir. Peyami Safa, inançları, değerleri ile Türk-Müslüman unsuru içinde yaşayıp mesleklerini icra eden ve kendi değerleriyle yaşayan, muhafazakâr Türkleri olumsuz etkilemeyen gayrimüslim “öteki”yi, Müslüman olduğu halde Avrupa tarzı yaşama öykünerek ahlâklarını yitiren Garphlaşmış Türk “öteki”nden üstün tutar.

İnanıldığı değerleri düzyazı eserlerinde ve birçoğu tezli olan romanlarında titizlikle savunan Safa için Türkçe de savunulması gereken millî ve önemli bir değerdir. Yüzyıllar boyunca verilen eserlerden

hareketle Arapça ve Farsçanın, Türkçe'nin bir kültür dili olmasına katkı sağladıklarını savunmuş; dilimizde ve eserlerimizde yeri olan Arapça ve Farsça kelimeleri bir fazlalık olarak görmemiştir. Türkçeyi zengin bir dil olarak gören Safa, sırf havalı görünmek için ona Batı dillerinden kelime almayı, günlük konuşma diline eklemeyi ve kullanmayı şiddetle eleştirir. Safa'ya göre, dil bilincinin sağlanması görevi sadece dilcilere değil, bütün bilim, sanat camiasına ve topluma düşmektedir. Toplumuna yabancı olan ve ona Batılı bir nazarla bakan Türk "öteki"ler dillerindeki Şark medeniyetinin mirasından kalma "Arapça" ve "Farsça" kelimelere karşı da "öteki" muamelesi yaparak dilden atılmalarını isteyecek, yerlerine Batı dillerinden kelime konulmasına ses çıkarmayacaklardır. Bu anlayışa şiddetle karşı çıkan Safa, muhafazakâr bir tavırla, toplumunun temel dinamiklerine sahip çıktığı gibi "dil" konusunda da geçmişin mirasına sahip çıkmış; radikal tasfiye hareketlerini eleştirmiş, "Yeni Lisan" anlayışının geçmiş dil mirasını kısırlaştırdığına inanmış, Harf İnkılabının Türkçenin geçmişi, kültürü ve tarihiyle bağlarını kopardığına, tamiri mümkün olmayan yaralar açtığına inanır. Savunduğu bu fikirlerle Cumhuriyet dönemi Türk romanının yaygın kanonik Batıcı anlayışının karşısında bir "kanon dışı" "öteki" tavrı sergilemiştir.

Kaynakça

- Akçay, Y. (2005), "Peyami Safa'ya Göre Türk Dili ("Türkçenin Sorunları / Çözüm Önerileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. nr. 3.
- Atay, Falih Rıfki (1967). "Dil", Dil Devrimi Üzerine, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atay, Falih Rıfki (1958), *Çankaya*, c. II, İstanbul: Dünya Yayınları.
- Ayvazoğlu, Beşir (1999). *Peyami*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bloom, Harold (2014). *Batı Kanonu: Çağların Ekolleri ve Kitapları*, (Çev. Çiğdem Pala Mull), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Borak, Sadi (1997). Atatürk'ün Resmi Yayınları Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ertürk, Nergis (2018). "İstanbul Mektubu", *Türkiye'de Gramatoloji ve Edebi Modernlik*, (çev. Merve Tabur), İstanbul: İletişim Yayınları.
- İlhan, Attila (2005), "Dili Bir Çıkmaza Saplamışızdır", *Cumhuriyet*, 04. 05. 2005.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1992). "Türk Halk Edebiyatı", Atatürk Devri Fikir Hayatı II, (haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Necat Birinci, Abdullah Uçman), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ss.112-119.
- Köprülüzâde, Fuad (1992). "Alfabe İnkılâbı", Atatürk Devri Fikir Hayatı II, (haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Necat Birinci, Abdullah Uçman), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Moran, Berna (1990). "Peyami Safa'nın Romanlarında İdeolojik Yapı", *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, 3. b., c.1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Millas, Herkül (2005). *Türk ve Yunan Romanlarında "Öteki" Ve Kimlik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oktay, Ahmet (2008). *Toplumcu Gerçekliğin Kaynakları/Sosyalist Realizm Üzerine Eleştirel Bir Çalışma*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Özensel, Ertan (2020). "Farklılıkların Birarada Yaşamasında Bir Sorun Alanı Olarak Ötekinin Ötekileştirilmesi", *SEFAD*, 2020; (43): 369-378.
- Hasdedeoğlu, M. Onur (2019). *Halide Edib ve Yakup Kadri'nin Romanları Ekseninde Türk Edebiyatının Ulus-Devlet Oluşumuna Etkisi* İstanbul: Kesit Yayınları.
- Parın, Kamil (2020), "Milletleşme Sürecinde İki Önemli Durak: Halide Edib ve Yakup Kadri'nin Romanları Ekseninde Türk Edebiyatının Ulus-Devlet Oluşumuna Etkisi", *Söylem* (Filoloji Dergisi), nr. 5 (1), 319-321.

- Safa, Peyami (1970). *Objektif: 1- Osmanlıca Türkçe Uydurmaca*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Safa, Peyami (1971). *Objektif-4, Din İnkılap İrtica*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Peyami Safa (1978). 20. Asır Avrupa ve Biz, *Objektif-8*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Safa, Peyami, (1997). *Sözde Kızlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Safa, Peyami (1997). *Bir Akşamdı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Safa, Peyami (1998). *Bir Tereddüdün Romanı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Safa, Peyami (1991). *Matmazel Noraliya’nın Koltuğu*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Peyami Safa (1988). *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Atatürk Kültür, Ankara: DTYK. Yayınları.
- Schnapper, D. (2005). Sosyoloji düşüncesinde öteki ile ilişki. (A. Sönmezay çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1992), “Bizde Roman-I” ve “Bizde Roman-II”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 3.b., İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tüzer İbrahim ve Hüküm, Muhammet (2017). “Türk Roman Kanonu Karşısında Kemal Tahir, *TEKE*, nr. 6/1, 2017, 257.
- Ülken, Hilmi Ziya (2005). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.